

גרופים

כבר בספטמבר 1919 כתב היטלר שיש לנקוט צעדים שיטתיים בגרמניה להשגת 'סילוקם של כלל היהודים'. מלכתחילה אפוא היה סילוקם של היהודים מגרמניה בדרך כלשהי מונח ביסוד גישתו של היטלר לבעיית היהודים. ואולם, רק באמצע שנות ה-30 החל ארגון אחד, למצער, של המפלגה, הס"ד בראשותו של רינהרד הידריך, הכפוף לס"ס של הינריך הימלר, לנסח מדיניות המבוססת על גישה זו, בהגדירו את היעד הסופי של מדיניות הנאצים כלפי היהודים כ'גרמניה "נקיה" או "חופשית" מיהודים' (יודנרין Judenrein או יודנפרי Judenfrei). הכוונה היתה להשיג מטרה זו באמצעות לחצים הולכים וגוברים להגירה. רק עם סיפוח אוסטריה (האנשלוס) במרס 1938 ניתן לס"ד חופש-פעולה לנסיונות להשגת היעד ההוא בעת שאדולף איכמן הקים לשכה מרכזית להגירת יהודים בווינה. ואולם, השיטות של איכמן בווינה היו עדיין בבחינת הגירה כפויה, או סילוק, יותר משהיו גירוש.

הניסיון הראשון בגירוש המונים ממשי של יהודים נעשה בסתיו 1938. במרס 1938 הכריזה פולין כי אזרחים פולנים החיים בחוץ-לארץ אשר לא חידשו את דרכוניהם באמצעות חותמת מיוחדת, תישלל אזרחותם. התברר לגרמנים שבמהרה ימצאו עצמם 'תקועים' עם כ-70,000 יהודים פולנים אשר, בהעדר דרכונים בעלי תוקף, לא יוכלו לשוב לבתיהם ואף לא להגר אל מחוץ לגרמניה. כשהתקרב המועד הסופי, שנקבע לסוף אוקטובר, דחק שר החוץ יואכים פון ריבנטרופ במשטרה לנקוט בצעדי מנע. בליל 28-29 באוקטובר 1938 ערך הגסטפו מצוד על כ-17,000 יהודים פולנים וניסה לגרשם לפולין. הפולנים סגרו את גבולם ולכדו את רוב המגורשים האומללים בשטח הפקר באזור זבונשין, וגורלם נידון במשא-ומתן ממושך בין גרמניה לפולין. הוכח שגירוש בלא שליטה על יעדו הוא כישלון.

ברם, כיבוש פולין בספטמבר 1939 נתן למעצבי המדיניות הנאצית ביחס ליהודים בדיוק את שחסר להם שנה לפני-כן, וכמעט מיד הועלו תוכניות לגירוש רב ממדים של יהודים מהרייך השלישי ההולך ומתרחב אל פולין הכבושה בידי הגרמנים, ובעיקר לרזרוט לובלין. את הגירושים הראשונים באוקטובר 1939 ארגן אדולף אייכמן, והם כללו חמישה משלוחי רכבות עם יהודים מוינה, ממריש-אוסטראו

(Maerisch-Ostrau, היום אוסטרוה) שבפרוטקטורט בוהמיה ומורביה, ומקטוביץ (Kattowitz; קטוביצה – Katowice) שבשלזיה העלית המזרחית שסופחה מקרוב, אל 'מחנה מעבר' בניסקו, על נהר סן. משם הדיפו את רוב המגורשים אל מעבר לקו הגבול, לאזור הסובייטי. ואולם, גירוש היהודים היה רק חלק מתוכנית מקיפה הרבה יותר של שינויים דמוגרפיים, שהיטלר נתן לה את הסכמתו. התוכנית כללה יישוב גרמנים אתניים מהאזור הסובייטי, וכן גירוש כול הפולנים מ'השטחים המסופחים' לרייך. אייכמן מונה למומחה של הס"ס והאחראי על 'ענייני יהודים ופינויים', והוטל עליו לתאם את גירושם של פולנים ויהודים.

בתוך התווה ובוהו, ה'גירושים הפראיים' וסדרי קדימות סותרים, שאפיינו את פולין בשלטון הכיבוש של הגרמנים, הוכח שוב שהגירוש השיטתי של יהודים אינו ניתן לביצוע. תוכנית ניסקו של אייכמן בוטלה, והגירוש של יהודים מהשטחים המסופחים של הגנרלגוברנמן נדחה שוב ושוב. רוב האוכלוסייה שגירשו אז הגרמנים עצמם – יותר מ-380,000 נפש – לתוך הגנרלגוברנמן עד מרס 1941, היו לפי הסטטיסטיקות של הס"ס פולנים ויהודים, וקרוב לוודאי שרובם פולנים. נוסף לכך ברחו מזרחה מאות אלפי יהודים שגורשו מבתיהם ונשללו מהם פרנסתם וכבודם האנושי.

בקיץ 1940 תפסה מדגסקר את מקום 'רזרוט לובלין' כיעד אפשרי להגליית היהודים. ואולם, התברר שגם 'תכנית מדגסקר' איננה בת-ביצוע. גירושים של יהודים נעשו מפעם לפעם בצורה לא-סדירה, והיו קשורים לתנועות של אוכלוסיות אחרות. בקיץ 1940, כאשר גירש יוזף בירקל, מושל אלזס לורן והגאולייטר של בדרן (Baden) וזרפפלץ (Saarpfalz), יותר מ-70,000 צרפתים 'בלתי רצויים' מאלזס לורן (ובכללם, כמובן, יהודים צרפתים), 'טיהר' באותה הזדמנות גם את בדרן וזרפפלץ מיהודים, וב-22-23 באוקטובר 1940 גירש 6,500 יהודים גרמנים לצרפת של וישי. וכאשר בתחילת 1941 החל גל חדש של גירושים אל הגנרלגוברנמן נכללו בהם 5,000 יהודים מוינה וכ-4,000 מ'השטחים המסופחים', עד שעוכב ה'יישוב מחדש' כולו בשל ההכנות לפלישה לברית-המועצות. סילוקם המוחלט של היהודים באמצעות גירוש עמד אפוא במרכז ציפיותיהם של הנאצים בשנה וחצי הראשונות למלחמה. ואולם, במציאות היה גירוש היהודים רק חלק קטן מכלל תוכניות הגירוש של הנאצים באותה עת.

עם הפלישה לברית-המועצות וטבח יהודיה בידי האינצגרופן, חלה התפנית המכרעת במדיניות הנאצים כלפי היהודים, מגירוש לרצח המוני. אלא ששיטת כיתות הירי הניידות, שהשתמשו בה בברית-המועצות, לא היה אפשר להפעילה על יהודי אירופה. לא היה אפשר לירות בהם למוות ברחובות אמסטרדם, פריס או סלונקי, כפי שעשו זאת בעורף החזית בברית-המועצות. לכן הגיעו הנאצים לידי החלטה שהגירושים של היהודים לא יהיו עוד יעד בפני עצמו, אלא אמצעי להביא את היהודים למרכזי השמדה במזרח. ואולם, בסוף ספטמבר 1941, כבר לפני שנבנו מרכזי השמדה, ציווה היטלר על 'טיהור' גרמניה מיהודים עד גמר אותה שנה. בין אמצע אוקטובר לאמצע דצמבר גורשו כ-50,000 יהודי גרמניה ללודז' או לשטחים הכבושים בברית-המועצות. רבים מבין המגורשים לברית-המועצות נורו בהגיעם לריגה או לקובנה. בגטו לודז', המאוכלס בצפיפות יתרה, התפנה מקום עם תחילת גירוש תושביו למחנה ההשמדה הראשון שבחלמנו הסמוכה, באמצע ינואר 1941. ואולם, לא היה אפשר להתחיל בגירוש בהיקף שנדרש ל'טיהור' גרמניה, פולין וארצות אירופה אחרות מיהודים, לפני מרס-יולי 1942, כאשר מחנות ההשמדה הגדולים - בלז'ץ, סוביבור, טרבלינקה, אושוויץ, ואחר-כך בהיקף קטן בהרבה, מידנק – היו מוכנים לפעולה בהיקף מלא.

הקורבנות המיועדים היו פזורים ברחבי אירופה, במדינות בדרגות ריבונות שונות, שרבות מהן לא היו בשלטון כיבוש גרמני. אומנם, הקורבנות בפולין כבר היו סגורים ומסוגרים בגטאות בשליטה מוחלטת של הגרמנים, אך גירוש יהודים מחלקים אחרים של אירופה היה בבחינת בעיה מורכבת בהרבה. אדולף אייכמן רכש ניסיון ניכר ב'ענייני יהודים ופינויים' ומשרדו היה המרכז המתאם של גירושים אלה למחנות ההשמדה. לאייכמן היה צוות קטן בלבד בפיקוחו הישיר (12-13 פקידים, ועזרה במזכירות המשרד בברלין), אך היתה זאת רשת שזרועותיה הגיעו למרחקים. לשגרירויות גרמניה במדינות גרות ובמדינות בעלות-ברית רבות כבר היו 'יועצים לענייני יהודים' ולהם קשרים הדוקים עם אייכמן. הימלר הקים רשתות משטרה משלו באזורים שבשליטה צבאית של הגרמנים, ושם היתה לאייכמן גישה ישירה למשטרת הביטחון (Sicherheitspolizei, Sipo) המקומית. תפקידה של היחידה הקטנה של אייכמן היה להפעיל אחרים בתפקידים החיוניים לביצוע תוכנית הגירוש. למספר סוכנויות אחרות נועד אפוא תפקיד בעל חשיבות מרובה.

משרד התעבורה ורכבת הרייך הגרמני שבסמכותו (בפיקוח אלברט גנצנמילר) ורכבת העזר הפולנית שלה, האוסטבן (Osbahn), נתנו סיוע לוגיסטי חיוני. הבטחת 'משלוחים מיוחדים' (Sonderzüge) להסעת היהודים, למרות הנטל העצום על רכבת גרמניה בעת המלחמה, היתה מכריעה. בכול הנוגע למשלוחים בתוך פולין עשתה משטרת הביטחון המקומית הסדרים ישירים עם האוסטבן. אשר לכול הגירושים האחרים באירופה, עבדו סגנו של אייכמן, רולף גינטר, והמומחה שלו לתעבורה, פרנץ נובק, עם רשויות רכבת גרמניה. היהודים נרשמו כנוסעים, בדמי נסיעה קבוצתיים לכיוון אחד, לילדים חצי מחיר וילדים מתחת לגיל ארבע חנם. ואולם, היהודים הובלו לרוב כמטען, כלומר בקרונות משא. בסך-הכול הובילו הרכבות קרוב לשלושה מיליוני אדם לשישה יעדים נידחים בפולין ו'השטחים המסופחים', ומהם לא חזר מעולם איש, רק בגדים ומטען.

עוד גוף חשוב בתוכנית הגירוש היה משרד החוץ. ה'מחלקה היהודית' שלו ייעצה מכבר בנוגע להשלכות של מדיניות הנאצים כלפי היהודים על מדיניות החוץ, בעיקר כשהיו מעורבים יהודים זרים. עם הגירושים להשמדה הבטיחה המחלקה לעצמה את הזכות להיות יועצת של הס"ס בנוגע ל'פתרון הסופי' בכול שטחי אירופה הנתונים להשפעת גרמניה, שבהם עדיין צריך היה להתחשב בשיקולים של מדיניות חוץ. ה'מחלקה היהודית' של משרד החוץ פעלה בקנאות להקל את ביצועם החלק של הגירושים בדרכים רבות: זירוז הכנת תחיקה אנטי-יהודית לפי דוגמת גרמניה, משא-ומתן על הסכמים בנוגע לגורל רכוש יהודי, הפעלת לחץ דיפלומטי, כדי לסייע לנציגי אייכמן להשיג הסכמה סופית לגירושים, סיוע מקומי בניהול המצוד, ובמקרים אחדים אף במימון הוצאות הגירוש, וכן התרת סיבוכים שנבעו מנוכחותם של יהודים רבים בעלי אזרחות זרה, מצב שהצריך התחשבות ושיקולים מיוחדים כדי למנוע תקריות מביכות.

לגירושים בפועל נדרשה השתתפותם של רבים אחרים. בפולין נדרש גיוס ואיסוף של יחידות מיוחדות לכול מבצע של 'טיהור' גטו. אפילו גירוש מעיר גרמנית אחת היה מבצע גדול. נוסף לגיוס הכוח המשטרתי כולו, צריך היה לנקוט עוד צעדים, צריך היה להשתלט על שטח איסוף גדול, בדרך-כלל מחסן המטענים של הרכבת, ולסגור אותו לכול היום. צריך היה לערב מספר רב של פקידי-עירייה: נציגים של משרד האוצר אספו את רשימות פריטי הרכוש, הפכו רכוש למזומנים והעבירו את הפדיון לפקידי משרד המיסוי. צוות העובדים של משרד העבודה אסף פנקסי עבודה, ואנשים ממשרד הבינוי אספו מפתחות וחילקו דירות נטושות. בארצות זרות היה התהליך מסובך אף יותר, שכן צריך היה לשכנע ממשלות בעלות-ברית וגרורות לעשות לא רק את כול הדברים החיוניים הללו למבצע הגירוש עצמו, אלא גם לנקוט בצעדים שקדמו לכך, כגון הגדרה, רישום, סימון, הפקעת רכוש וריכוז.

באביב וקיץ 1942 היו מחנות המוות מוכנים לפעולה ותוכנית הגירוש המלאה של ה'פתרון הסופי' החלה. בדרום פולין החלה ההסתערות על הגטאות במרס, בורשה – ביולי, והשיא היה בסתיו, כאשר הוצפו מחנות המוות (אחדים מהם היו מצוידיים בתאי גזים חדשים וגדולים יותר) במגורשים, מעבר ליכולת ההרג שלהם. בורטלנד התנהל הגירוש מלודז' מאמצע ינואר 1942 ועד אמצע מאי, ושוב בספטמבר, ובחודשי הקיץ חוסלו באופן שיטתי כול הגטאות האחרים שבורטלנד. בסתיו נותרו בורטלנד בחיים רק יהודים כשירים לעבודה גופנית. נוסף לזרם הקורבנות שנשלחו מהגטאות למחנות המוות באו הגירושים הראשונים מחלקים אחרים באירופה. באמצע פברואר 1942 הוגשה בקשה לממשלת סלובקיה לשלוח 20,000 יהודים צעירים וחסונים לעבודה במזרח, וההצעה 'נחטפה בהתלהבות'. במרס דרש אייכמן משלטונות וישי תחילה לגרש 1,000 יהודים צרפתיים, ואחר-כך עוד 5,000, והדרישה לא נתקלה בקשיים. זמן קצר אחרי-כן באו גירושים בהיקף מלא, כאשר הודיעה גרמניה לסלובקיה על רצונה לקחת את כול יהודי סלובקיה הנוותרים, ולקראת סוף הקיץ גורשו קרוב ל-58,000 מהם. ביולי 1942 החלו גירושים בקנה-מידה גדול מצרפת, מבלגיה ומהולנד. המגורשים היו תחילה בעיקר יהודים זרים, במטרה להקל על שיתוף-פעולה מקומי ועל הסכמה בשתיקה. באוגוסט גורשו גם כ-5,500 יהודים מקרואטיה, אף שרוב יהודי קרואטיה נרצחו במקום בידי יחידות האוסטשה. בנובמבר 1942 נתפסו וגורשו יותר מ-500 יהודים נורווגים.

בתחילת 1943 החל גל שני של גירושים. נמשכו הגירושים מצרפת, מבלגיה ומהולנד, והיתה זרימה איטית מנורווגיה ומקרואטיה, ואולם, שימת-ליבם של הגרמנים הוסבה לבלקנים. בעקבות המאמצים של משרד החוץ, ואחרי-כן של נציגו הנוסע של אייכמן, תיאודור דנקר, הושג הסכם עם בולגריה, והיא ערכה מצוד על יותר מ-11,000 יהודים 'זרים' ממקדוניה ומתרכיה והסגירה אותם לגרמנים לגירוש. ואולם, תוכניות לגרש גם יהודים בולגרים ילידי המקום נגנזו כאשר התעוררה התנגדות מצד הבולגרים, וקטנו סיכויי גרמניה לנצח בעקבות

המפלה בסטלינגרד בפברואר 1943. אכן, אחרי סטלינגרד החל המנוף להשגת שיתוף-פעולה בגירוש היהודים לאבד מכוחו בכול מקום שבו היה על גרמניה לסמוך על משתפי-פעולה זרים. רומניה, ששיתפה פעולה במבצעי האינזגרוּפה D לאורך גבולה עם ברית-המועצות וגירשה בעצמה את היהודים 'הזרים' מבסרביה ומבוקובינה לטרנסניסטריה, ובה מתו רובם, חיפתה על יהודיה ה'רומנים' מפני גירוש. היהודים באזורי הכיבוש של האיטלקים בחוף קרואטיה, בדרום יוון ובדרום צרפת, קיבלו גם הם מחסה מידי השלטונות האיטלקיים. ואולם, רוב יהודי יוון התגוררו בסלוניקי שבצפון יוון, בשלטון כיבוש של הצבא הגרמני, והוא נתן את כול העזרה שנדרשה לאייכמן ולנציגיו המקומיים דיטר ויסליצני ואלואיס ברונר, כדי לגרש 46,000 יהודים יוונים במרס-מאי 1943. הניסיון לגרש יהודים מדנמרק באוקטובר 1943 נכשל מכיוון שהממשל המקומי והצבא הגרמני במקום לא היו מוכנים לשתף פעולה, והאוכלוסייה המקומית הסתירה את היהודים הדנים ואחר-כך הבריחה אותם לשוודיה השכנה. ואולם, בעקבות כיבוש איטליה בידי הגרמנים, גורשו באותו חודש עצמו 1,000 יהודים מרומא לאושוויץ.

אף כי היה ברור שהגרמנים הפסידו במלחמה, נמשכו הגירושים ב-1944 ממערב אירופה, מצפון איטליה ומן האזור ביוון שהיה לפני-כן בשלטון כיבוש איטלקי. ב-1944 חודשו גם הגירושים מסלובקיה ומגטו לודז', אחרון הגטאות. ואולם, כול אלה התגמדו נוכח מבצע הגירוש הגדול ביותר של 'הפתרון הסופי' – הניסיון להשמיד את יהדות הונגריה. בעקבות כיבוש הונגריה בידי גרמניה במרס 1944, גייס אייכמן את כול צוות המומחים שלו ונחת בבודפשט. ושוב נמצאו משתפי-פעולה מרצונם, שסייעו בריכוז 437,000 יהודים וגירושם בין אמצע מאי לתחילת יולי 1944, לפני שעמד ראש המדינה, מיקלוש הורטי, על זכויותיו והביא לידי סיום הגירושים, שיכלו להימשך רק בשיתוף-פעולה מצד ההונגרים. חלק גדול מקורבנות השואה נספה ברעב ובמחלות בגטאות, או נרצח בידי כיתות הירי הניידות של הגרמנים או בידי פשיסטים מקומיים. ואולם, לרוב היהודים היה הגירוש הצעד העיקרי שהביאם אל מותם בתאי הגזים ובמחנות העבודה.